

HUSERA

KULTURMILJÖER I PITEÅ

INTRODUKTION TILL
KULTURMILJÖPROGRAM
PÅ WEBBEN

TEXT: SARA BERG | PUBLICERINGSÅR: 2005 | ISBN: 91-631-7776-5 | GRAFISK FORM: HELIKOPTER REKLAMBYRÅ | TRYCK: ACCIDENS-
TRYCKERIET | TYPSNITT: SWIFT OCH SCALA SANS | TRYCKT PÅ PAPPER: SCANDIA 2000 170 G. | UPPLAGA: 4000 EX

BILDFÖRTECKNING | COPYRIGHT FÄRGBILDER: PITEÅ KOMMUN, FOTOGRAF SARA BERG OCH PITEÅ MUSEUM, FOTOGRAF HELENA
NILSSON, MED UNDANTAG FÖR FÖREMÅLSBILDEN S. 10 SOM TILLHÖR STATENS HISTORISKA MUSEUM, FOTOGRAF GUNNEL JANS-
SON | ÄLDRE SV/V BILDMATERIAL SAMT TEMPOBILDEN S. 20 FRÅN PITEÅ KOMMUN, CENTRALARKIVET, FOTOGRAF RUNE HÖG-
LUND, MED UNDANTAG FÖR FLYGBILDEN S. 20 FLYGFOTO AB (CENTRALARKIVET) OCH HANDKOLORERAT FOTO S. 18 ALMQVIST
& CÖSTER | LANDHÖJNINGSBILDER PRODUCERADE VID MILJÖ OCH BYGGKONTORET, PITEÅ KOMMUN AV MARGARETA ERSTAM.
HISTORISKA KARTOR | GEOMETRISK AVMÄTNING SVENSBYN NR 1, HANS KRUSE 1700 OCH KARTA ÖVER PITEÅ STAD MED GATOR,
MATHIAS HACKZELL 1750 FRÅN LANTMÄTERIETS ARKIV, GÄVLE.

REFERENSER I URVAL | DEN SVENSKA STADEN THOMAS HALL & KATARINA DUNÉR RED. STOCKHOLM 1997 | LADOR OCH LÅSBRÄ-
KEN NATUR- OCH KULTURMILJÖER I NORRBOTTENS JORDBRUKSLANDSKAP LÄNSSTYRELSEN I NORRBOTTENS LÄN RAPPORTSERIE
NR 1/1997 | PITEBYGDENS HISTORIA ALF W. AXELSSON PITEÅ 1989 | TRÅSTADEN PITEÅ PITEÅ MUSEUM 2001

DENNA TRYCKSAK INGÅR SOM EN DEL I PITEÅ KOMMUNS KULTURMILJÖPROGRAM OCH DISTRIBUTERAS AV MILJÖ- OCH BYGGKONTORET.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

5		FÖRORD
6 – 7		INLEDNING
8 – 9		FORNTID
10 – 11		MEDELTID
12 – 13		STADEN OCH BYARNA
14 – 15		BRUKSTID
16 – 17		INDUSTRIALISERING
18 – 19		FOLKHEMMET
20 – 21		STADSOMVANDLINGEN
22 – 23		HUSERA WEBBEN OCH STILGUIDEN

Förordet

Piteåbygden, från inlandet till yttersta skärgården är den bygd som genom sekler format pitebon och bidragit till att skapa vår unika bygdekänsla.

Det är vi som lever och verkar i Piteå som har ansvar för att vår vackra kulturbygd överlämnas till nästa generation i oförändrat eller ännu hellre i förbättrat skick. Min förhoppning är att alla vill vara med och ta ansvar för vårt gemensamma kulturarv.

Denna skrift är en del av Piteå kommuns kulturmiljöprogram, som ska fungera som en kunskapskälla för alla pitebor och en inspiration för alla de som med ett stort engagemang för sin hembygd, är med och utvecklar Piteå.

Peter Roslund
Kommunråd

FORNTID

MEDELTID

STADEN & BYARNA

BRUKSTID

Inledning

Husera – Kulturmiljöer i Piteå är det första kommunövergripande kulturmiljöprogram som tagits fram för Piteå kommun. Denna skrift är ett smakprov av Husera – kommunens kulturmiljöprogram presenterat på webben www.pitea.se/husera.

Kulturmiljöprogrammet berättar om det historiska innehållet i bygdens bebyggelsemiljöer och beskriver den fysiska miljöns karaktär.

Kulturmiljöprogrammet fungerar som stöd för planering och bygglovhantering men framförallt som kunskapskälla kring bygdens fysiska kulturarv.

Kulturmiljöerna berättar om bygdens historia från forntid till nutid.

PROJEKTET KULTURMILJÖER I PITEÅ

Arbetet med bebyggelseinventering och framställning av publikationer har bedrivits i projektform vid Miljö och byggkontoret perioden juni 2003 till december 2005. Projektet har finansierats av Piteå kommun och Länsstyrelsen i Norrbottens län. Arbetet har utförts av projektanställd byggnadsantikvarie med stöd av referensgruppens representanter från Miljö- och byggkontoret, Kultur och Fritid, Piteå museum och Länsstyrelsen i Norrbottens län.

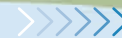
Urvalet, av värdefulla kulturmiljöer som medtagits i programmet, har gjorts utifrån befintliga inventeringar, värderingar och bevarandeprogram samt kompletterande värderingar avseende lokal betydelse och värden för attraktiva boendemiljöer och besöksmål.

INDUSTRIALISERING

FOLKHEMMET

STADSOMVANDLINGEN

En stor och mycket viktig insats i projektet tillskrivs de husägare, hembygdsforskare och föreningsaktiva som med glädje och engagemang delat med sig av sin kunskap om sina hus och sin bygds historia i samband med bebyggelseinventeringen. Er medverkan har varit mycket värdefull och är ett bevis på det stora intresse som finns för lokalhistoria och den kärlek och stolthet Pitebon känner för sin bygd. Samtliga miljöer i kulturmiljöprogrammet beskrivs närmare på www.pitea.se/husera.

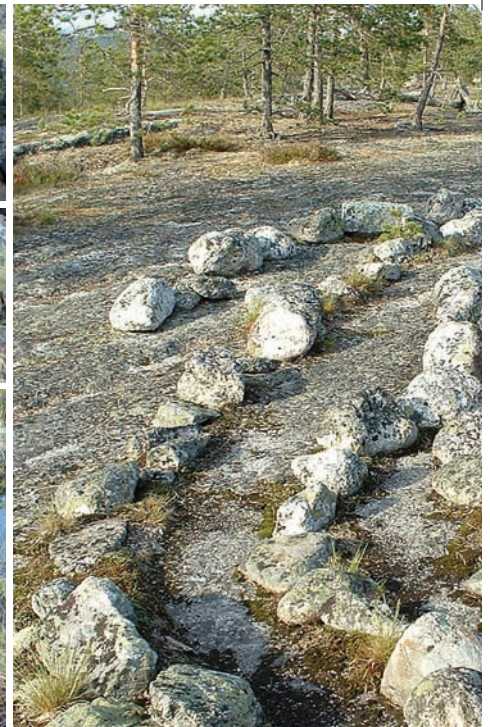
På webbsidan kan man också läsa mer om vad det innebär att bo och verka inom en kulturmiljö, vad lagstiftningen säger, hur urvalet gjorts och hur du som privatperson, företagare eller aktiv inom föreningslivet kan fortsätta ta ansvar för din närmaste kulturmiljö.

KULTURMILJÖPROGRAMMET BESTÅR AV TRE DELAR

Husera – kulturmiljöer i Piteå presenterade på webben. Piteås historia berättas utifrån de kulturmiljöer som finns, en berättelse som tar oss från forntiden mot framtiden. Varje kulturmiljö får sin karaktär och historiska bakgrund beskriven. Ett smakprov av webbsajtens innehåll presenteras i tryckt form – den folder du just nu håller i handen.

Stilguiden – arkitekturstilar som de kommer till uttryck i Pitebygden. Produkten har utarbetats i samarbete med Piteå museum. Stilguiden syftar till att karaktärisera de vanligaste byggnadsstilarna till stöd för husägare vid ombyggnad, renovering, nybyggnad och bygglovansökan. Stilguiden finns att hämta på Miljö & byggkontoret och Piteå museum.

Bebyggelseinventering – fotografier, uppgifter etc. från fältinventeringen finns tillgänglig i kommunens WebGIS. Bildmaterialet kommer efter avslutat projekt att lagras digitalt i Centralarkivet, Piteå kommun.

Högst upp på Sandholmsberget, med utsikt över Bottenviken, tronar ett bronsåldersröse. Strax intill finns en labyrint - kanske lagd av medeltida fiskare. Jävresmycket (se nedan till höger) hittades i en stensättning i detta område.

»»»» Forntid

Forntiden tar sin början när inlandsisen smälte och blottlade markerna. Med början för omkring 8 000 år sedan sökte sig människor till havsstränder och skyddade vikar för att jaga säl och fiska. I horisonten låg fortfarande det som fanns kvar av inlandsisen och österut sträckte havet ut sig. Pitebygden var till stora delar fortfarande dränkt av vatten när människor bosatte sig i denna landsände. Berget Kalahatten stack upp som en kobbe i den yttre skärgården. Havet stod som högst 240 meter högre än idag, det vill säga långt upp i dagens inland. Isens väldiga tyngd hade pressat ned landet och när den smälte och drog sig tillbaka höjde det

sig åter, en process som fortfarande pågår. Idag med en hastighet av ungefär en centimeter per år. De äldsta spåren efter människor återfinns därför högt i landskapet och uteslutande i inlandet.

I takt med landhöjningen befolkades bygden. Överallt i landskapet finns spår efter forntidsfolket. Svårupptäckta boplatser, kokgropar och fångstgropar finns där det en gång var nära till havet. Benfynd från vildren, älg och säl vittnar om vad människorna livnärde sig på. Folket ingick i en kultursfär med väst-östliga förbindelser och deras kontakter sträckte sig från nutidens Norge och ända till Novgorodområdet i öster-

led. De levde i samklang med vad naturen kunde ge och deras inverkan på miljön var minimal – det är därför spåren efter dem är så svåra att upptäcka.

Under bronsåldern, 1 800-500 f Kr bestod Pitebygden av ett skärgårdslandskap. Utmed den dåtida kustlinjen, som var ungefär 35-40 meter högre än idag, bodde och vistades människor med traditionen att begrava sina döda i stensättningar och rösen. På bergen strax söder om Jävre, med milsvid utsikt, ligger forntidsmänniskor begravda i imponerande

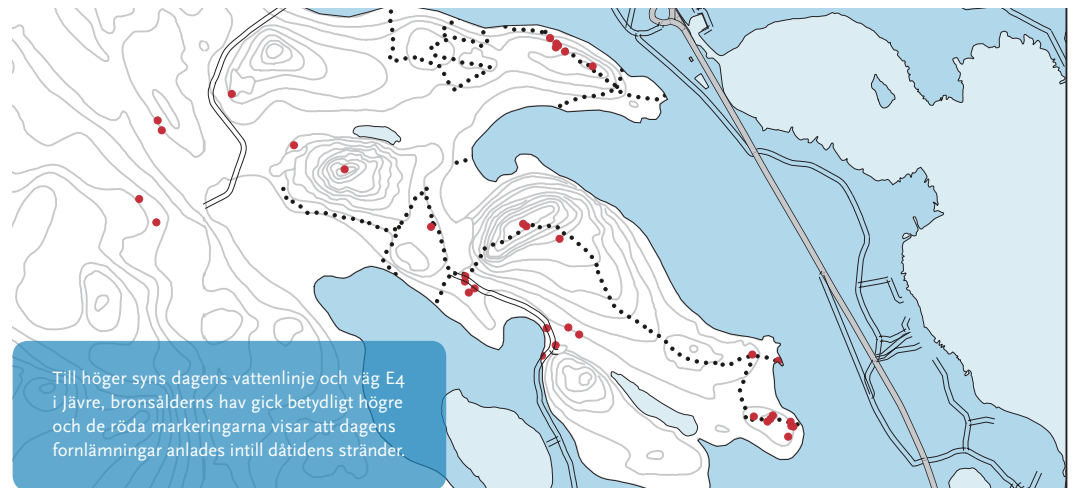

Arkeologistigen i Jävre är ett spännande utflyktsmål. Här är spåren efter inlandsisen och forntidens befolkning mycket tydliga.

gravhögar. Bergen har sedan bronsåldern fortsatt att besökas, kanske har de haft en magisk innebörd. Så sent som på medeltiden anlades labyrinter här.

Bland de forntida spåren efter människorna i bygden framträder en ny typ av lämningar för omkring 1 300 år sedan. På 700-talet e Kr, har grupper av människor börjat följa vildrenens vandringar och under de nästföljande århundradena växer tamrenskötseln fram. Samernas livsstil går från denna tid att urskilja bland fornlämningarna.

Till höger syns dagens vattenlinje och väg E4 i Jävre, bronsålderns hav gick betydligt högre och de röda markeringarna visar att dagens fornlämningar anlades intill dåtidens stränder.

Det mörkblå vattnet ligger ovanpå dagens Öjebykarta och visar vattenståndet omkring år 1500. Hamnen intill kyrkan var väl skyddad och det gick att segla in till kyrkplatsen via älven i söder eller havsviken i norr.

Piteå landsförsamlings kyrka i Öjebyn byggdes i slutet av 1400-talet. Blinderingarna i östra gavelröset föreställer ett kors som flankeras av två figurer och kröns av en vimpel. Nedan, medeltida fynd från Gräträsk.

Medeltid

Under medeltiden växer bilden av den nuvarande bygden fram. De äldsta skriftliga källorna, som nämner Norra botten och Piteå författade på 1300-talet, beskriver vår landsände som fristående. Här fredade folket sig själva och birkarlarna hade en stark ekonomisk ställning.

I samband med Nöteborgsfreden 1323 drogs de första, med betydelse för vårt område, kända gränserna upp och kanske blev landet norr om Ångermanland en slags allmänning som flera länder hade tillgång till och så småningom gjorde anspråk på. Under denna tid formades också den svenska statsmakten och till dess hjälp fanns kyrkan. Det var via

kyrkan och sockenbildningen som ett enhetligt samhälle skapades. Det var under denna tid som bygden blev "försvenskad". Att lägga folket under den kyrkliga administration var ett sätt att stärka staten och dra upp landsgränser.

De första socknarna bildades formellt på 1340-talet. Med kyrkan kom också människor hit från Hälsingland och Mälardalen. De bosatte sig vid havsvikar och älvstränder, de hade med sig tamboskap och kunskaper om jordbruk. Av dem som redan bodde och vistades i bygden var det många som anammade det nya levnadssättet. I älvdalarna norröver, i Luleå- och Torneåtrakten, var

Kyrkan uppfördes ursprungligen som en långkyrka med fristående torn i väster. På 1700-talet byggdes kyrkan ut till en korskyrka och den medeltida portiken i sydfasaden sattes igen, delar av den finns synliga.

Karta över Svensbyn från år 1700. Många av de gårdar som fanns år 1700 etablerades redan under tidig medeltid. Idag ligger dessa gamla gårdar i höjdlägen med namn som Kråkkullen, Backen och Ön.

jordbruket redan etablerat. Samerna däremot behöll och vidareutvecklade sin livsstil och kultur. Byanamn som Svensbyn, Hemmingsmark (Henning) och Sjulsmark (Sigurd) vittnar om bygdens medeltida bönder.

Vid Piteälvens utlopp fanns vid denna tid en handelsplats. Hit kom birkarlar, hantverkare och samer för att bedriva handel. Här bodde tidvis en mycket förmögen överklass och sägnen säger att socknens första kyrka fanns här, därav platsens namn – Gamla Kyrkbyn.

Kravet på fungerande hamnplatser har alltid präglat bygden. I takt med landhöjningen har hamn och

stad flera gånger flyttats till nya och bättre platser. Piteås första sockencentrum i Gamla Kyrkbyn flyttades därför på 1400-talet till byn på ön – Öjebyn. Här var hamnen bättre och mark hade donerats för att uppföra en kyrka. Utmed kusten i nuvarande Norrbotten byggdes under denna tid flera kyrkor, Piteås kyrka i Öjebyn, Luleås kyrka i Gammelstad och Kalix kyrka. Samtliga av dessa kyrkor byggdes stora för en relativt välmående befolkning som till stor del livnärde sig på export av torkad fisk, som var en mycket viktig föda under den katolska fastan, samt smör och tjära.

Kyrkstaden i Öjebyn, faluröda Norrbottensgårdar med härbren och långlogar är vårt arv från 1600- och 1700-talets bondesamhälle.

Piteå stad grundades 1621 och flyttades till nuvarande plats 1667. Rådhusorget och Norrmalm är unika trästadsmiljöer. Nedan, Gråträsk kapell (rekonstruktion) och karta över staden på Håggholmen 1750.

»»»» Staden och byarna

Under Gustav Vasas regeringstid stärktes statens makt ytterligare. Allt mer noggranna uppgifter kring befolkningen och dess levnadsförutsättningar nedtecknades. Jordeboken från 1543 är den äldsta någorlunda tillförlitliga skriftliga källa som finns om gårdar och byar i Piteå socken. De största byarna var vid denna tid Öjebyn, Svensbyn och Pitholm. De gårdslägen som då var bebyggda var de som låg högt i landskapet och de flesta av dem är fortfarande bebyggda. Då på 1500-talet bestod husen av små, omålade timringar med träslanor och näver på taken, idag av stora Norrbottensgårdar.

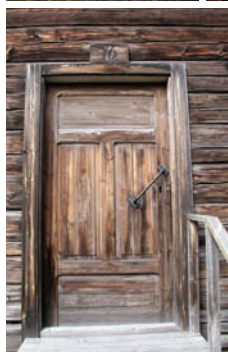
Under 1600-talet var Sverige ett land som ständigt låg i krig. Det krävde eko-

nomiska resurser och därför satsade kronan på hårdare kontroll av städernas handel. Ädelmalmsbrytningen, utvecklingen av militärväsendet och grundandet av många svenska städer skedde under detta århundrade. Stormaktstiden slutade i samband med Karl XII:s död och ryska truppers härjningar utmed Norrlandskusten 1721. Byar och städer brändes, även Pitebygden drabbades.

Piteå stad grundades 1621 vid den redan etablerade handelsplatsen vid kyrkan i Öjebyn. Staden härjades av flera bränder och landhöjningen orsakade att hamnförhållandena blev allt sämre. Röster höjdes för att

Flygbild över Rohnäs som är en av byarna i Infjärdens kulturlandskap.

staden skulle flyttas. Den nya staden på Håggholmen mättes ut med hjälp av en statlig lantmätare år 1668. Men valet av plats hade föregåtts av en hård kamp mellan borgare i Skellefteå och Piteå. Skellefteåborgarna hade hellre sett en Hedvigsstad i trakten av Käge. Flytten från Öjebyn till den nya staden på Håggholmen gick till en början trögt men under de nästföljande hundra åren växte den nya staden. År 1781 gjordes den första utvidgningen av staden på Norrmalm, en stadsdel för hantverkare, fiskare och lägre borgare.

På landsbygden var djurhållningen mycket viktig. Den goda tillgången på strand- och skogsbeta sommar-

tid och de rika slåttermyrarna för höskörd innebar att bönderna kunde ställa in många djur vintertid. Längre söderut i landet var betet mer begränsat och spannmålsodlingen därför viktigare. Sommartid flyttades djuren till sommarladugårdar och fåbodar. Smör producerades i överkott och skeppades söderut. Fisket i älven och inlandets fisketräsk var en mycket viktig inkomstkälla.

I Sikfors var fisket sedan mycket länge en av huvudnäringarna. I skärgården vittnar fiskelägen om skärgårdsfiskets betydelse.

I dagens kulturlandskap finns fortfarande spår efter äldre tiders bondesamhälle, från tiden före de stora skiftesreformerna. Stenmurar i rågångar mellan ägor, äldre ekonomibyggnader som härbren och långlogar och kyrkstaden i Öjebyn dit allmogen kom till kyrkhelgerna. Kyrkvägen och Kvarnbacken, Bodsjön och Sågbäcken är alla namn som vittnar om verksamhet och användning för länge sedan.

Landsbygdens småbrutna odlingslandskap med alléer, odlingsrösen, stengärdesgårdar och lador är en förutsättning för biologisk mångfald i kulturlandskapet. T h, åkermark vid Rosfors bruk.

»»»» Brukstid

1700-talet var en tid av jordägar-reformer, nya brukningsmetoder och tekniska framsteg. Det talas om den agrara revolutionen. Byarnas samfälliga utmarker delades upp mellan bönderna i Storskiftet och Avvittringen fördelade kronans skog till byarna. I och med Laga skifte på 1800-talet rationaliserades åkerbruket. Befolkningen växte, hemmanen delades mellan arvingar och gårdar flyttade till byns utkanter. Nya odlingar togs upp och lador byggdes i tusental. Fram till i mitten av 1800-talet ersattes långlogarna av rundlogar, de små ladugårdarna av stenladugårdar och det ökade välståndet hos traktens bönder mani-

festerades i allt mer påkostade man-gårdsbyggnader. Timmerfasader brädslogs och rödfärgades, husen höjdes flera stockvarv, fönster och dörrar fick omfattningar av vackra dekorsniderier.

Järnbruk, sågkvarnar och glasbruket i Långviken producerade mängder av varor för avsalu i Stockholm, men också för en allt större lokal marknad. Det var dels skogen som energikälla som drog till sig bruksverksamheten men också möjligheten att såga timmer. Längre söderut i landet var bristen på skog, både i form av timmer och av vedbrand påtaglig, i Norrland fanns ett överskott.

Redan under 1700-talet var Piteå en av landets största trävaruhamnar och i bygden fanns då ett fyrtiotal grovbladiga sågkvarnar. De låg i anslutning till rinnande vatten utmed Piteälvens biflöden, åar och bäckar. Detta var den tidiga industri som lade grunden för den industriella utveckling som skulle ske under mitten av 1800-talet.

År 1809 förlorade Sverige den finska sidan av landet till Ryssland. Västerbotten, från gränsen vid Ångermanland och upp till Torneälven delades året därefter upp i två län. Först från och med då existerade Norrbotten. Länets första landshövding hade

På 1800-talet ersattes den röda slamfärgen av ljusa oljefärger i staden. Fina exempel finns utmed Storgatan vid Rådhusstorget och på Normalm.

sitt residens i Södra Sunderbyn men efterträddaren, G. A Koskull, ville hellre vistas i Piteå eftersom det låg närmare huvudstaden och var trevligare än Luleå. Piteå var residensstad

från 1818 till 1856 då ämbetet åter flyttade till Luleå. I kvarteret Stadsvapnet på Häggholmen i Piteå finns dåvarande länsstyrelsens kanslibyggnad. Med säkerhet vet man att bygg-

naden fanns på platsen så tidigt som 1819 – således ett av stadens äldsta hus och ett av många exempel på att Piteå är en levande stad med ett rikt historiskt innehåll.

Det arkitektoniska uttryck som framförallt stadsbebyggelsen har från denna tid brukar benämnas finskrysk empire. Piteås rådhus är ett av landets främsta exempel på denna stil som bara finns utmed norra norrlandskusten. Den visar tydligt hur samhället kulturellt varit orienterat österut i större utsträckning än mot södra Sverige.

Lövsågssnickerierna blev populära i slutet av 1800-talet. Moderna finbladiga sågar gjorde det möjligt att dekorera farstuvistar och fönster med nya former. Punschverandan gör intåg och på många gårdar byggs för första gången en brokvist med tak. Ovan, industrilina i Inrefjärden.

Industrialisering

Skogen, malmen och vattenkraften gjorde Norrbotten till Sveriges framtidsländ i slutet av 1800-talet. Den allra första ångsågen i länet etablerades i Bergsviken vid Inrefjärden 1857. Under de närmast följande årtiondena etablerades ångsågar och trävarufabriker utmed kusten i Piteå och övriga Norrbotten. Befolkningsökningen under samma tid var lavinartad. Mängder av små industrier följde i träindustrins spår. Vattenkraften byggdes ut och moderniseringen påverkade hela samhället. Byggnader uppfördes inte längre enbart efter de förutsättningar som timrings- och murningstekniken medförde. Med nya material som

armerad betong och gjutjärn blev det möjligt att uppföra hus helt utifrån funktionskraven. I Piteå uppfördes Stadshotellet och Furunäsets sjukhus, vilka för sin tid var helt nya typer av byggnader.

Järnvägens ankomst skapade förutsättningar för samhällsetableringar långt från tidigare centralorter. Först i och med den fick landet en enhetlig klocka, tidtabellerna var ju tvungna att stämma överens oavsett var man befann sig i landet. Norra stambanan utgör sträckan mellan Bräcke och Boden som av försvarstekniska skäl drogs genom inlandet. En decemberdag 1893 möttes rallarna strax söder

om Koler och till händelsens minne finns ett monument rest på platsen. SJ hade egna arkitekter som bidrog till att skapa en alldeles egen järnvägsarkitektur med stationshus i Långträsk, Koler och Strömsund. Järnvägen mellan Älvsbyn och Piteå invigdes 1915.

Egna hem byggdes, med fördelaktiga lån från egnahemsfonden, under åren 1904-1948 i byarnas utkanter och i de nya bruksorterna. De kom senare att kallas Per-Albintorp och uppfördes efter speciella typritningar. Nedan t v, detalj från fackverksbro. Mitten, rödmålad masonitfasad.

Boendestandarden ökade successivt, om än det skulle dröja en bra bit in på 1900-talet innan flertalet bodde i moderna bostäder. Vikten av ett eget hem betonades tidigt av både arbetare och etablissemangen – arbetaren såg det som en chans att skaffa mer inflytande i samhället, andra såg det som ett sätt att försöka hålla arbetaren sysselsatt med annat än engagemang inom den socialistiska rörelsen. Folket skulle också hindras från att emigrera. Demokratiseringen innebar under det tidiga 1900-talet att människors bostadssituation blev en viktig samhällsfråga. Tanken om att den driftige arbetaren kunde bygga ett eget hem övergick snart till

att gälla alla – varje medborgare hade rätt till en modern och välplanerad bostad. Makarna Myrdals skrift *Kris i befolkningsfrågan* 1934 uppmärksammade behovet av bättre bostäder till förmån för barnafödande och bättre levnadsvillkor.

Folkrorelsernas framväxt under denna tid lade grunden för ett demokratiskt Sverige. I Pitebygden var det framförallt frikyrkan och arbetarrörelsen som värvade medlemmar. I Storfors byggdes ett vackert Folkets hus under storstrejken 1909.

Eftersom befolkningen ökade uppkom också behovet av nya kyrkor och socknar. Norrfjärden och Hortlax blev egna församlingar i början av

1900-talet. Nya kyrkor uppfördes i tidens rådande stilideal. I Hortlax byggdes en nygotisk och nationalromantiskt inspirerad kyrka med tillhörande kyrkstugor i dalastil och i Norrfjärden en kyrka med fornordiska förebilder. Att det i båda församlingarna uppfördes kyrkstugor säger en del om hur stark kyrkstadstraditionen fortfarande var en bit in på 1900-talet. Norrfjärdens kyrka brann ned och ersattes med en ny på 1960-talet.

De nybyggda flerbostads-
husen på Källbo lockade
många barnfamiljer att
flytta till staden på 1950-talet.

Folkhemmet

Industrialiseringsprocessen hade medfört att landet demokratiserats. Män som inte ägde egendom fick rösträtt 1911 och kvinnor kunde för första gången rösta i riksdagsvalet 1921. De stora folkomflyttningarna under industrialiseringsprocessen hade skapat nya sammanhang för människor och inom folkrörelsen tränade medborgarna mötesteknik och agitation. I Nykterhetsloger, idrottsföreningar, frikyrkor och fackföreningar hade grunden lagts för det demokratiska samhället. Arbetsdagen reglerades till åtta timmar och 1945 infördes den allmänna semesterlagen med två veckors betald semester.

Funktionalismen – Sveriges svar på modernismen - fick sitt genombrott i samband med Stockholmsutställningen 1930. Ledande arkitekter arbetade med att skapa den ljusa, luftiga, hygieniska bostaden för den moderna människan. Genom att industrialisera byggandet skulle

kostnaderna pressas ned och därmed skulle fler ha råd med en anständig bostad. Nu skulle stora familjer slippa trängas i lantköken, ohälsan skulle på allvar byggas bort. Ännu in på 1930-talet hade Sverige tillsammans med Finland Europas lägsta boendestandard. Men när övriga Europa kämpade med sviterna efter andra världskriget fick Sverige ett rejält försprång i moderniseringsprocessen.

Flerbostadshus i städerna uppfördes enligt helt nya principer. Innergårdar och lägenheter i endast ett väderstreck var ett minne blott. De nya lamellhusen placerades mitt på tomten med omkringliggande grönska.

Funktion var ledordet vid uppförandet av 1950-talets bebyggelse. Den karaktäriseras ändå av omsorgsfullt utarbetade dekorativa detaljer som balkongfronter, portar, armatur och räcken.

Lägenheterna fick genomgående planlösningar med fönster åt flera väderstreck och balkong. Nu skulle man inte längre bo i köket som man gjort på landsbygden. Istället planerades köket utifrån husmoderns sysslor vilket resulterade i välplanerade kök med en liten eller separat matplats. Tanken var att inte ge plats för omoderna ting som kökssoffor och hantverkshörnor. I den moderna lägenheten fanns också varmvatten och badkar, i varje trappuppgång ett sopnedkast.

Funktionalisterna som var dåtidens ledande arkitekter, strävade efter att göra sig fri från gamla tiders arkitek-

turstilar och ville främja ett modernt levnadssätt. Släta ljusa fasader fria från all typ av dekoration var det eftersträvarvärd. Nya hus byggdes i stor skala och den befintliga bebyggelsen moderniserades. Vattentoalett och centralvärme installerades, på vissa håll sågades knutar och fönstersnickerier bort till förmån för den enkla och avskalade stilen.

Framtiden var obegränsad och allt kunde bara bli bättre. Det gamla Fattigsverige skulle bort och tanken på att sanera stadskärnor genom att riva äldre bebyggelse föddes.

Längst ned t h, Sunes gatukök och café Röda lyktan - ännu på sin ursprungliga plats i slutet av 1960-talet. Här återfinns idag Småstaden. T h, flygbilden över Håggholmen från 1937 visar en småskalig trähusbebyggelse.

Stadsomvandlingen

På 1950-talet var fortfarande byggandet relativt småskaligt. Hantverksmetoder var delvis fortfarande traditionella och stor omsorg lades vid detaljutformning. Under 1960-talet rationaliserades byggprocessen ytterligare ett steg. Bostadsbristen var fortfarande mycket stor samtidigt som inflyttningen till städerna fortsatte. Byggnadsingenjören tog över utformandet av nyprojekteringar och arkitektens betydelse minskade avsevärt.

I mitten av 1960-talet gick startskottet för det stora Miljonprogrammet - en miljon bostäder skulle byggas i landet under en tioårsperiod. Någon tanke på de kvaliteter

som fanns inom det befintliga och ännu icke moderniserade bostadsbeståndet fanns inte. Nu skulle de sista resterna av det som påminde om Fattigsverige för alltid raderas bort. De röster som höjdes för stadskärnornas bevarande fick inte något gehör bland stadsplanerande politiker. Den så kallade saneringen pågick i snart sagt varje svensk stad och i Piteå revs stora delar av den gamla trästaden till förmån för storskalig bostadsbebyggelse i centrum.

Bebyggelsen på Håggholmens sydöstra del revs eller flyttades från det zonexproprierade området. Expropriering innebar att marken endast kunde avsättas för en sammanhållen

Storskalig bebyggelse dominerar stadsbilden idag med undantag för bebyggelsen utmed Storgatan och Rådhus-torget. På några årtionden efter 1960 raderades mer än 90 procent av trästaden Piteå.

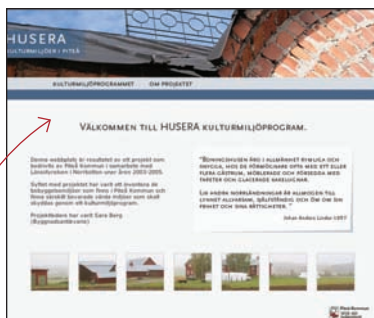
och storskalig exploatering. Idag kallas höghusbebyggelsen på Wählinsgatan i folkmun kort och gott Zon.

Den gamla trästadsbebyggelsen hade inrymt ett flertal tomter inom varje kvarter. Zon lade under sig flera gator och kvarter från stadsplanen 1667. Dagens bebyggelse på Håggholmen följer annars i stora drag den ursprungliga stadsplanen om än det bara är bebyggelsen utmed Storgatan som fortfarande minner om den småskaliga trästaden Piteå. På Norrmalm har kvarterens tomtindelning helt kvar sin ursprungliga utformning och bebyggelsemiljön ger en bild av hur en gång hela staden såg ut med låga timmerhus i rader utmed gatorna.

Under högmodernismens era var det vanligt att hela kvarter bebyggdes med en enda storskalig byggnad. Tempo och Domus etablerade varuhus i stadskärnan. Storgatan i Piteå blev landets första gågata 1962 men i övrigt karaktäriseras tidens trafikplanering av ökade förutsättningar för bilismen med stora trafikleder som Sundsgatan och stora parkeringshus i centrum.

Utanför stadskärnan och i byarna bebyggdes åkermark med flerbostadshus och prefabricerade småhus.

Husera – förstasidan med information om projektet och svar på vanliga frågor, här klickar du dig vidare till Kulturmiljöprogrammet.

Välj epok – berättelsen löper från forntiden till stadsomvandlingen på 1900-talet.

Från epokberättelsen kan du klicka vidare till en specifik kulturmiljö som berättar om just denna epok.

Välj detaljbeskrivning – text och bild – beskriver den värdefulla kulturmiljöns karaktär.

Sök information på webben www.pitea.se/husera

Denna skrift är ett smakprov på vad du kan söka information om i kulturmiljöprogrammet på webben. Den är uppbyggd så att du kan ta del av historien om Piteabygden - från forntid till nutid – som berättas genom kulturmiljöerna. Du kan stanna till och läsa mer om totalt ett femtiotal kulturhistoriskt intressanta platser i kommunen.

Här får du svar på vad det kan innebära att äga ett hus och vara verksam inom ett område som utpekats för sina höga kulturhistoriska värden. Beskrivningarna presenteras tillsammans med dynamiska kartor som visar kulturmiljöernas utbredning och var i kommunen de finns. På webben kan du också få information om projektet Kulturmiljöer i Piteå som genomfördes 2003 – 2005 i syfte att inventera bebyggelse och utforma kulturmiljöprogrammet.

Webbsidan Husera – kulturmiljöer i Piteå når du via Piteås portal www.pitea.se/husera

Stilguiden

Stilguiden beskriver de vanligaste arkitekturstilarna och hur de kommer till uttryck i Piteåbygden. Guiden består av tio stycken löslblad och fungerar som stöd för den som vill stilbestämma sitt hus och få råd kring hur ändringar görs för att harmoniera med husets arkitektur. Stilguiden kommer att användas i samband med bygglovhandläggning och fungera som en kvalitetssäkring i tillämpningen av Plan och bygglagens varsamhetsbestämmelser.

På ett av löslbladen behandlas byggnadsvård i allmänhet med svar på var du som fastighetsägare kan vända dig med frågor som rör varsamt underhåll. Stilguiden gäller all bebyggelse, oavsett om det finns höga kulturhistoriska värden eller inte. Stilguiden gäller bebyggelse inom utpekade kulturmiljöer men också vardaglig bebyggelse utanför utpekade områden.

STILGUIDEN

Stilguiden finns tillgänglig på Miljö och byggkontoret och på Piteå museum. Stilguiden har utarbetats i samarbete med Piteå museum.

WWW.PITEA.SE/HUSERA

Piteå Kommun

SAMFINANSIERAD MED LÄNSSTYRELSEN I NORRBOTTENS LÄN